

משולחן שלמה

עיונים ופנינים בפרשה משיעוריו של

הגאון הינוקא
רבינו שלמה יהודה בארי שליט"א

גליון

154

פרשת נח

קץ כל בשר

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל בָּשָׂר בָּא לְפָנַי כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי מְשַׁחֵתֶם אֶת הָאָרֶץ (ו, יא). מובא במסכת סנהדרין (דף קח ע"א) ובתנחומא (נח, ה) ובבראשית רבה (נח, ח), שמפני שקלקלו בני האדם בדור המבול, וקלקלו לכל בעלי החיים, לפיכך אמר קוב"ה 'קץ כל בשר בא לפני'. וביאר המהרש"א (בסנהדרין שם) שהאדם במעשיו גרם לבהמות ולחיות שיקלקלו מעשיהם, ובזה באה הבריאה כולה לכדי כליה.

כי עיקר תכלית בריאת האדם הוא שיתקיים בו "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרומש על הארץ" (בראשית א, כו), היינו שימשול על דרכו ומידותיו בשלימות ויגלה הרחמים על הנבראים כולם, עד שמתוך כך יבוא למשול על כל חיה ועוף שבעולם, ויעשו גם הם כמעשיו ויתנהגו בשלום זה עם זה, וכפי שנתנבא ישעיה (יא, ו-ט) על העתיד "וגר זאב עם כבש... לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", אבל בדור המבול שהשחיתו בני האדם את דרכם, נתפשטה ההשחתה גם לבהמות ובא קץ כל בשר לפניו יתברך, כמו שביאר כל זה בספר דברי יצחק¹ (הפטרת ויחי).

ורדו בדגת הים

כי הנה טרם דור המבול היו שרויים בני האדם ברוב טובה ולא היו יראים מחיות רעות, כמובא בבראשית רבה (לד, יא) שהיו אריות ונמרים חשובים בעיניהם כנימה (-כינה) בבשר, ומפני שבעטו וכפרו בטובתו של מקום וקלקלו גם לבהמות ולחיות, באו בדור המבול לידי כליה, ואף לאחר שריצה וכיפר נח בעבודת הקרבנות בצאתו מן התיבה ומתוך כך ברכם קוב"ה "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים בכל אשר תרמוש האדמה ובכל דגי הים בידכם נתנו" (בראשית ט, ב), עם כל זה לא שבו לכדי "ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ" (בראשית א, ח), ולא יתקיים הדבר אלא לעתיד לבוא בימות המשיח, כמובא שם במדרש.

שני נחשים טובים

ואף כיום שמוטלת מורא האדם על חית הארץ, הנה כאשר עושה הוא מעשי בהמה חלילה, סר מוראו מפניה, וכמו שאמר רמי בר אבא במסכת שבת (דף קנא ע"ב) וסנהדרין² (דף לח ע"ב), שאין חיה שולטת באדם עד שנדמה לו כבהמה, שנאמר (בתהלים מט, יג) "אדם ביקר בל ילין, נמשל כבהמות נדמו".

וביאר השל"ה (בית ישראל תליתאה, רכו-רכח) שהוא מפני שמחטא אדם הראשון נתלבש האדם בלבוש הנמשך מזוהמת הנחש, שמעורב בו טוב ורע, ואם בוחר הוא חלילה ברע, הנה משנה הוא את פניו ונעשה כקוף, ונמשל כבהמות נדמה. כי חיות הרעות הם משורש קליפות הטמאות, שבמהותם הם כקליפה השומרת לפרי, וכמלך היושב בבית הפנימי ושומרים אותו עבדיו, אבל מצד החטא מתעוררת בהם המרירות ונעשים מורדים. אבל לעתיד לבוא שיתוקן חטא הקדמון לגמרי ותתבטל אחיזת זוהמת הנחש מכל הנבראים, ישוב הדבר כמקדם לחטא, שיהיו חיות הרעות משמשים לאדם, וכמו שאמר רבי שמעון בן מנסיא במסכת סנהדרין (בדף נט ע"ב), שאלמלא (-אם לא) נתקלל הנחש היו מזדמנים לו לכל אחד ואחד מישראל שני נחשים טובים, אחד משגרו לצפון ואחד משגרו לדרום להביא לו סנדלבונים טובות ואבנים טובות ומרגליות,

1 לרבי יצחק ב"ר חיים פינפר זיע"א. 2 ושם הוא בשם רמי בר חמא.

ולא עוד, אלא שמפשילים רצועה תחת זנבו ומוציא בה עפר לגנתו ולחורבתו, וכן יהיה לעתיד, שיכנעו החיות הרעות המרמזות לקליפות הרעות תחת הקדושה, ויחזרו להיות טובים, וישמשו לאדם לשמרם ולהגן בעדו לכבוד הבורא ב"ה.

זה ינחמנו

ועיקר הדבר יתקן מתוך שיבואו הנבראים לגלות רחמנות בעולם זה על זה, עד שתתפשט הרחמנות גם לבהמות ולחיות כאמור. והנה ראשית תיקון הדבר החל לגלותו נח בעולם, כנאמר בו "זה ינחמנו" (בראשית ה, כט), אבל שלימות הדבר יגלה משיח צדקנו לעתיד לבוא. כי הנה אמר רבי יוחנן בבראשית רבה (נח, ב) שנקרא שמו 'נח' על שנחו בימיו כל מעשי בראשית מלמרוד באדם, כי בשעה שברא הקב"ה לאדם הראשון השליטו על הכל, הפרה היתה נשמעת לחורש, והתלם נשמע לחורש, אבל כיון שחטא אדם מרדו עליו, וכיון שעמד נח, נחו, ועל זה קרא עליו אביו 'זה ינחמנו', שראה שבו החלה הנחמה והתיקון לבריאה כולה.

ומחטא אדם הראשון היו מצפים הנבראים לנשמת נח שעל ידו תיבנה הבריאה ויחל תיקונה, וכמו שאמר רבי שמעון בן יהוידק בתנחומא (בראשית, יא) שבשעה שאמר הקב"ה לאדם "ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך" (בראשית ג, ז), אמר לו אדם, רבוננו של עולם עד מתי, והשיב לו קוב"ה, עד שַׁיְיָלְד אדם מהול, וכיון שנולד נח מהול מיד ידע למך ואמר ודאי 'זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידינו מן האדמה אשר אררה ה'". והיו שומרים עליו מכישופי בני דורו, כמובא בילקוט שמעוני (בראשית רמז מב) בשם מדרש אבכיר, שהזהיר מתושלח את למך שיסתיר את שמו מבני דורו, בכדי שלא ישלטו עליו בני דורו בכשפיהם, ותאבד תקותם חלילה. ולכך קראו אביו 'מנחם' כמובא שם בילקוט שמעוני, שהוא שמו של משיח כמובא במסכת סנהדרין (דף צח ע"ב), לרמז לגילוי אורו של משיח שהחל להתנוצץ בימיו, ולרמז לבני דורו שאם ישוּבו בתשובה תבוא להם על ידו נחמתם כמובא שם בילקוט שמעוני.

כי מלאה הארץ

אמנם בכדי שינוח עליו רוח ה' ויחל להושיע לבני האדם, היה צריך נח להבדיל מדרכי בני האדם ודעותיהם. כי הנה נתפשטה מידת האכזריות מאד בבני דורו, ולא היו חומלים ומרחמים זה על זה כלל, וכנאמר בהם 'כי מלאה הארץ חמס מפניהם', שזהו היפך השלום והרחמים שיתגלו לעתיד לבוא שמתוך כך 'תמלא הארץ' דעה את ה' כמים לים מכסים' כאמור, וראשית כל התהלך נח לפני האלהים והיה שומר דעתו וכל מהותו מפני כל צד אכזריות שנתפשט בבני דורו כמובא בזהר נח (דף נח ע"ב), עד שמצא חן בעיני ה' והיה הוא ראוי לפניו להיות רועה לבני דורו ולהביאם לכדי גילוי הרחמים. ולכך ציוה לו לנח לבנות את התיבה במשך מאה ועשרים השנים שניתן להם ארכה לבני דורו, כי רצה הקב"ה שילמדם ויובילם בדרכי התשובה, מתוך שילמדם להתנהג ברחמים זה על זה, עד שיוכל מתוך כך לגלות להם עוצם רחמי הבורא ב"ה שפתוחה ידו לקבל שבים, ותמלא הארץ דעה.

חביב סדר משה

אמנם לא זכה נח לגלות הרחמים בשלימות כמשה, וכמו שאמר רבי ברכיה בבראשית רבה (לו, ג) שחביב הוא משה מנח, כי נח משנקרא 'איש צדיק' (בראשית ו, ט) נקרא 'איש האדמה' (שם ט, כ), אבל משה משנקרא 'איש מצרי'

ואלה יעמדו על הברכה

העלון מוקדש לרפואת ישועות והצלחת: מנחם בן בתיה, יעקב בן בתיה, יאיר בן טניה, אוריאל בן לאה, לאה בת סימי, דניאל יוסי בן יסמין, נתנאל הקון בן סיגל, פבל נסים בן מרינה. להקדשות יקיריכם ניתן לפנות בטל' 0527.130.400

לעילוי נשמת

הקדושים שנספו בפרעות
על קידוש שמו יתברך
הי"ד. ת.נ.צ.ב.ה.

(שמות ב, יט), נקרא 'איש האלהים' (דברים לג, א). וביאר היד יוסף³ (פ' נח דרוש א, דף ט ע"א) שמתוך שהיה נח מתבודד בצדקות עם האלהים היה הולך לראות בצרכי בני דורו, אבל משה משנקרא איש מצרי תיכף היה רואה בסבלות עמו, והיה מוותר כביכול על מעלותיו ודרגותיו בשביל לרעות את עמו, וחביב לפניו יתברך סדר משה מסדר נח, כי רוצה הקב"ה שראשית כל יהיו מעייני המנהיג נתונים על עמו, ולאחר מכן יתבודד בדעתו עם הבורא ב"ה.

ואף כאשר נגזרה הכליה על בני דורו, מעוצם מעלתו של נח נתן לו הקב"ה את ענין התיבה, שהוא ההבדלה וההפרשה ממים הזידונים ודרך האכזריות של בני דורו, וזוה נסללה הדרך למשה שיבדל מקטנותו בתיבתו ממי הזידונים ודרך האכזריות ששטפו את מצרים, ובכך נבדל הוא לפני האלהים להיות רועה לישראל ולגלות להם דרכי הרחמים, עד שיושלם הדבר בימי משיח שיגלה בכוחם של נח ומשה את דרכי הרחמים לכל הנבראים כולם, ותמלא הארץ דעה את ה'.

תיבת הרחמים והשלום

ולכך ציוה הקב"ה לנח שיכניס לתיבה את הבהמות והחיות מין במינו שלא קלקלו מעשיהם, והיו עסוקים נח ובניו בכל משך שנת המבול לזון לבהמות ולחיות, ועיקר עסק הדבר הוטל על נח, עד שזכה לשם 'צדיק' על שם שזן לבריותיו של מקום כמובא בתנחומא (שם בפ' נח, ה), ואמר רבי לוי בתנחומא (נח, ט) שלרוב טרחתם בדבר לא טעמו נח ובניו טעם שינה כל אותן שנים עשר חודש. והכל עשה קוב"ה ככדי להביא את נח לכדי גילוי הרחמים בעולם, שמתוך שיגלה הרחמים על הנבראים הפחותים כהבהמות החיות והעופות, יהיה ראוי לגלות הרחמים לכל הנבראים כולם, כי בגילוי הרחמים על בעלי החיים בוחן הקב"ה למנהיג הראוי כמובא בילקוט שמעוני (שמות רמז קסט).

ומתוך שהיה מגלה נח את הרחמים כל כך על בעלי החיים הפחותים, שרר בתיבתו השלום המופלא שיתגלה לעתיד לבוא שיגור זאב עם כבש כמובא באור התורה⁴ (פ' נח), וכמו שאמר רבי לוי במדרש שוחר טוב (מזמור צא) שבכל אותם שנים עשר חודש נתקיים בו 'על שחל ופתן תדרוך תרמוס כפיר ותנין'

3 לרבי יוסף צרפתי זצ"ל.
4 לרבי הצמח צדק מליובאוויטש זצ"ל.

(תהלים צא, יג), שהיה מדייש (-דורך) נח על הנחשים ועל העקרבים, ולא היו מזיקים אותו.

וזה אשר הוריש וציוה נח לבניו אחריו אף לאחר צאתו מן התיבה, כי מאחר ולא שבו לכדי 'ורדו בדגת הים וגו'" כאמור, ציוה להם להיזהר בצער בעלי החיים, שבוה יגלו את הרחמים בעולם, ויתקיים בהם מה שכתוב (דברים יג, יח) "ונתן לך רחמים ורחמך" - שסימן זה מסור הוא בידך, שכל זמן שאתה רחמן, ירחמו עליך, כמובא כל זה בספר חסידים (סי' תרסו).

ארי במסתרים

ועיקר הדברים אמורים לנו בני דור עקבתא דמשיחא, שעיקר תוקף גלותינו הוא מפני שגוברת בעולם דרך האכזריות ואין מתפשטים הרחמים בעולם, ועל זה בעיקר צפו וטרחו כל מנהיגי ישראל כנח ומשה, להורות ולסלול לנו את הדרך שנבוא לגלות הרחמים מתוך התפשטות מים הזידונים הגואים לכל עבר בדורינו, ונהיה רחמנים וטובים זה לזה, שהיא היא דרך גאולתנו ופדות נפשינו.

ומפני גודל קליפת החיות הרעות המתפשטת בעקבי הדורות, לכך כאשר בא נח להמשיך דרך הרחמים עד לדורינו שלט עליו הארי לרע לו והכישו ברגלו, ויצא מן התיבה חיגר צולע כמובא שם בתנחומא (באות ט) ובזוהר נח (בדף סט ע"א), וזהו מפני שעדיין לא בא הזמן הראוי לגלות ולהמשיך את דרך הרחמים עד לסוף הדורות, שלוה הוצרך לענין משה, שעל ידו ימשך הדבר. ולכך טעה נח ביין, כי על אף ששיער מידת השתיה שלא יבוא להשתכר, עם כל זה מפני דירתו בתיבה עם החיות והבהמות נתבלבלה דעתו וטעה בשיעור מידת היין כמו שאמר רבי יהודה בזוהר חדש נח (בדף כח ע"ב), ומפני שדקדק עמו קוב"ה על שהיה לו להתפלל על דורו ולגלות עליהם את הרחמים, הכישו הארי ועשאו חיגר, ומתוך כך נענש במה שעשה לו חם בנו הקטן, כמו שאמר שם רבי יהודה בן פזי (בדף כט ע"ב).

והכל הוא מפני שעיקר חפצו של הקב"ה בעולמו הוא שיבואו הנבראים לכדי גילוי הרחמים זה על זה, ויאהבו זה לזה, עד שמתוך כך תתפשט דרך הרחמים בעולם כולו, ויבואו לכדי תכלית הבריאה שלא ירעו ולא ישחיתו שום נברא שבעולם זה לזה, ותמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים.

"ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל" (שמואל א', ב, ו)

משעור יום ה' בהעלותך תשע"א

ואותו האור עצמו מחיה הוא מאידך לכל צד הקדושה ומקימה להיות עומדת לפניו יתברך, וכל זה עושה הקב"ה בבת אחת וברגע אחד, שמבטל כל צד של סטרא אחרא, ומעלה ומחיה ומגביה לכל צד הקדושה.

ומשמעות הדברים, שאור ה' ב"ה נמשך תמיד ומאיר לבריות, וחסדי ה' לא תמו ולא כלו רחמי ונמשכים ומאירים הם תמיד בעולם, וכאשר מחשב האדם בנצחיות ונשואות עיניו אל התכלית הנצחי ובטובת העולם ועליית השכינה, הנה בזה דבק הוא בצד הקדושה, וכל מה שיש לו נסיון וקושי הוא כטבילה שמורידו הקב"ה להסיר ממנו כל חלאת וצחנת וזהמת הנחש שנקשר בה באדם מתוך גנם המילה והלשון הרע. וזהו 'מוריד שאול ויעל', שעל אף שנמצא האדם בשאול, כאשר קשור הוא באמונה ובנצחיות מתוך שמצפה הוא תמיד על ישועת ה' שיבטל לכל זוהמת הנחש ויגלה מלכותו יתברך, וזוה נקשר הוא בחבל הצדיקים, וכל קושי ונסיון נראה בעיניו כתועלת נצחית והסרת קליפה וחוצץ המסתיר ממנו את אור רחמי ה' ב"ה.

וזהו שצריך האדם לראות בכל קושי ובכל נסיון, שתיכף שעובר עליו הדבר, מיד יתחיה וישוב ויעלה למדרגת התקוה והשמחה השורה בצד החיים, וכענין שכתוב (תהלים קיח, יז) "לא אמות כי אחיה". כי כל מה שעבר עליו טעם מיתה אינו אלא בכדי לבטל גאוותו ושיחקוק בעצמו את הכתוב "ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרום" (שמואל א' ב, ז), שזוהו שיקח עימו מכל נסיון וצער שעובר, מתוך שיבין וידע שאור השכינה היא כלל הטובות והחיים, ובכל קושי, בו בעצמו טמון הטובה והעליה של האדם. וכל זה תלוי בכך שידע האדם שכל קיומו תלוי בדבר זה, שיהיה הוא מקום שתשרה בו השכינה, מתוך שיזכור תמיד שה' ב"ה לבדו הוא שיכול להגביהו ולרוממו ולהביאו לכלל הטובות כולם.

אמנם אין בבני האדם את הכח והיכולת לקום לסבול צער וקושי ולהתגבר שוב ושוב כנגד כל נסיון, אלא או מכח שנאה וגאות, שירצה האדם למלוך הוא בעצמו, או מתוך האהבה והשפלות, ומתוך שירצה האדם שימלוך מי שלמעלה ממנו, הוא הבורא ב"ה.

והנה תחילת מידת גילוי האהבה היא מכח מה שנראה לעין האדם, וכך הולך הוא בזה מדרגא לדרגא מאהבת ישראל לאהבת התורה, עד שבא לאהבת ה' ב"ה. כי ראשית הדבר הוא מצות "אהבת לרעך כמוך" (ויקרא יט, יח), שאהבת ישראל היא אהבה הנראית לעין האדם, שאוהב הוא לחברו, ומתוך כך יכול לבוא לאהבת

עיקר מעמד האדם בכל מאורעות שבעולם תלוי כפי שצופה הוא על תכליתו ומטרתו בעולם, שכפי שרואה הוא יותר את הנולד, כן מקבל הוא חוסן והתבוננות כנונה על כל מאורעות העולם, ואינם מסיחים את דעתו מהדבקות במטרה, ולכך צריך כל יהודי לראות איך הוא נותן מעצמו חלק בבניית בית המקדש, שהיא עיקר הנולד מכל עיני העולם, ואל מטרה זו נשואות עיני כולם בפנימיות כל מאורעות שבעולם.

כי הנה כל אחד ואחד עובר בכל יום כמה וכמה נסיונות ומאורעות שונים ומשונים, עד שבא לכדי 'טבעתי בין מצולה ואין מעמד', אמנם כל זאת הוא כאשר נשואות עיניו על עצמו וארבע אמותיו, אבל כאשר ידע האדם שאנו לקראת יציאה מן הגלות ולקראת גאולה נצחית, לא תהיה מחשבתו אחוזה בעצמו ובד' אמותיו, וכאשר ידמה האדם את הגדולה של כל ישראל והמלכות שתהיה לישראל תיכף בגאולה השלימה, הנה בזה יוכל לחשוב בדבר שאינו נוגע לשכרו ולטובתו, אלא יהיו נשואות עיניו על טובת הכלל ועל תיקון העולם, ויהיו כל מעשיו לשם עליית העולם כולו וטובת הבריאה, עד שמתוך כך יבוא יותר ויותר לקרבה אל הטוב הגמור והנצחי בכל מהותו ובכל דרכו.

וזהו מפני שכאשר כל מחשבת האדם ומטרת עשייתו ועבודתו היא בדרך שיבוא על ידו תועלת וטובה לכלל ישראל ולעילוי השכינה, הנה בזה אין לו חלק בצד המיתה ובסמא דמותא, וכל נסיון שיש לאדם הוא על דרך הכתוב (תהלים קיח, יח) "סור יסרני יי' ולמוות לא נתנני", היינו שעל אף שעובר הוא נסיונות וקשיים, אינו אלא כעובר בסמוך למקום המיתה, אך מעלהו הקב"ה ומדבקו בחיי החיים ובדרך החיים והטוב.

וזהו שדרש רבי יוסי בזוהר בלק (בדף רה ע"א) על הכתוב (שמואל א' ב, ו) "והי'ה ממית ומחיה מוריד שאול ויעל", שבוודאי אין המיתה מצד שמו הקדוש של הבורא ב"ה, כי בוודאי מאיר הוא אך חיים וטובה לכל הנבראים, שלא רק שלא מצידו בא המוות אלא אף כל נזק אינו בא מצד שמו הקדוש של הבורא ב"ה, שהרי כאשר מאיר שמו של הקב"ה על האדם אין יכול כל מקטרג להזיקו, אלא שכאשר מאיר הקב"ה בשמו הגדול על הנבראים, לצד הקליפות והסטרא אחרא נהפכת ראית אור זה, שהיא אור זיו השכינה הקדושה, לענין המוות וההסתלקות, מאחר שאינה יכולה לסבול את זיו השכינה ואורו יתברך,

ונתגבר בג' מידות הללו נזכה לגאולתנו ופדות נפשינו במהרה.

ז

ואהבה היא התקשרות, ולכך כאשר יש באדם גילוי אהבה, יש לו התקשרות מעבר למה שרואה בעיניו, ובזה יש לו את הכוחות לחשב תמיד כמה שאינו רואה, ובטובה העתידה להיות לו, וכך כאשר יש באדם אהבת ישראל עד שאהבה לה' ב"ה, הנה בזה יכול לעבור כל דבר נסיון, בלא שישכח את תכלית הכל.

וזהו שעל אף שהושלך יוסף הצדיק לבית האסורים מתוך שנסעו אחיו מן האחוה, עם כל זה לא התרחק הוא מהם ולא שנא להם אף בעת צער וגלותו, אלא היה שלם תמיד באהבת אחיו ובאהבת התורה ובכבודה, ומתוך כך היה קשור תמיד בנצחיות, והיה בו כח לראות את ישועתו וגאולתו הנצחית שתתגלה לאחר הקושי והנסיון. כי היה זוכר יוסף תמיד למה שנאמר 'ה' ממיית ומחיה, מוריד שאול ויעל', היינו שידע שכל הצער שעובר הוא כטבילה המטהרת ומבטלת כל צד של סטרא אחרא כאמור, ובזה היה מבטל לכל הנסיונות והקשיים שיעמדו בהם ישראל עד לסוף כל הדורות, וכמוכא בזוהר פנחס (בדף רכ"ע"ב) שירידת הצדיקים מדבקותם ומדרגתם בכדי להשיב את ישראל לאביהם שבשמים, כירידת יוסף למצרים, והכל הוא בכדי להעלות לכל הנשמות שהרהרו בתשובה ולא היה בכח תשובתם לבד לעלות.

ולכך מרמז יוסף הצדיק לנהר דינור שנאמר בו (איוב כב, טז) "נהר יוצק יסודם" כמוכא בהקדמת תיקוני הזוהר (בדף ד ע"א), כי נהר דינור הוא כנגד היסוד בקדושה, ו'שאלו' הוא המדור השישי שכנגדו, וזהו זה לעומת זה, ומכל ירידה לשאול יכול האדם לעלות על ידי היסוד והנהר דינור.

ח

אמנם תלוי הדבר בהתעוררות התשובה, שמתוך שידבוק האדם בדרכיו של יוסף, יוכל הנהר דינור לטהרו ולרחצו מצחנת וזוהמת הנפש, ויעלה ויתרומם מכל ירידה לשאול. כי יש מדור למטה משאול הנקרא 'אבדון', שממנו אין עליה לעולם כמוכא בזוהר חדש לך לך (בדף לב ע"א), כי בזה נחשב הוא כנאבד ונידח ממנו יתברך, וכנאמר בעמלק (במדבר כד, כ) "ואחירתו עדי אובד", אמנם מתוך שמעורר נפשו לתשובה ומדבק עצמו בדרכי יוסף, הנה נחשב הוא כיורד לשאול, ויש תקוה לאחירתו. כי בכל קושי ומכל מקום שירד האדם יש לו תקנה ועליה על ידי התשובה, והתשובה היא שידע שאינו יכול לעלות ולשוב מכח עצמו אלא תלוי ועומד הוא בידי הבורא ב"ה, שהוא הוא שיכול להשיבו אליו מתוך שיועק על כך לפניו, וכנאמר ביונה (ב, ג) "מבטן שאול שועתי" כמו שאמר רבי יהודה (בזוהר חדש שם).

ומשמעות הדבר, שבכל קושי שעובר האדם צריך לכנוס לתוך השכל וההתבוננות של יוסף הצדיק, שלא ראה לנגד עיניו את הצער שעובר, אלא ראה את השי"ת שתלוי הוא בידי יתברך בכל רגע, וכנאמר בו (בראשית לט, ב) "ויהי ה' את יוסף, ויהי איש מצליח, ויהי בבית אדוניו המצרי", היינו שעל אף שהיה בבית המצרי קורא אותו הכתוב 'איש מצליח', כי אין הדבר תלוי במקום האדם בו הוא נמצא באותה שעה, אלא בשכל וההתבוננות שנותן את עיניו על כך שהוא כולו בידי השי"ת.

ט

ובאמת אין יהודי הנאבד ונידח ממנו יתברך, ואינו אלא כיורד ל'שאלו', שבוודאי יש תקוה לאחירתו, אלא שתלוי הדבר בזכירה. כי היצר הרע מראה לאדם את מקומו זה עתה, שהרי היצר הרע הוא עמלק שנאמר בו 'ראשית גוים עמלק ואחירתו עדי אובד', היינו שכל מטרתו לשבור רוחו וליאשו בקרבו מלראות את אחרית הטובה והישועה הקרובה לבוא, ובכך מאבד ממנו את הזכירה מי הוא ומה הוא, מהיכן חוצבה נשמתו ומה תכליתו בעולם, ומה המקום והמעלה שמכין לו השי"ת. אמנם מתוך שיזכור תמיד שכל מה שעובר עתה הוא כחבלי משיח ובריר קודם עלייתו וישועתו, הנה מכח זה מכניע הוא לרוח יצרו ותעתועיו, ומתוך כך יוכל להיות דבוק בבטחונו בהשי"ת, ולעורר זכרונו לפני הבורא ב"ה שישביהו אליו ויעלהו מכל שאול וחושך ואפילה.

כי הנה ענין הזכירה בא מכוחו של יוסף שנולד מרחל, שהרי כנגד שרה אמנו שנאמר בה 'פקידה', כמו שכתוב (בראשית כא, א) "וה' פקד את שרה", ברחל אמנו כאשר ילדה ליוסף נאמר זכירה, כמו שכתוב (בראשית ל, כב) "ויזכור אלהים את רחל", שזו היתה מעלתו ודרגתו של יוסף, כמוכא כל זה בזוהר שלח (בדף קסג ע"א). כי יוסף מרמז לנהר דינור, שהוא כנגד הבריית הנקרא 'זכור' כמו שכתוב (בראשית יז, ט) "המול לכם כל זכר", וענין נהר דינור הוא שמסור האדם בידי השי"ת, וכל הכירור שלו הוא בידי השי"ת ובצד הקדושה, ומתוך כך לא שולט בו שום פחד וחשש כלל, כי גם בירידתו והזמן ההסתר יודע ומבין שמסור הוא בידי השי"ת, ולכך היה יוסף בטוח בהשי"ת גם כשהיה לבדו בתוך חשכת זוהמת מצרים, כי היה הולך תמיד בתוך נהר דינור, שהוא המשכתו של מידתו של יעקב בתוך החושך והלילה. כי זה הנהר דינור הוא כנגד המלאך נוריא"ל שהוא 'נור דליק' כמוכא בזוהר בראשית (בדף כג ע"ב), ומשמעות הדבר, שכאשר דבק האדם בדרכו של יוסף ושם כל ישעו ומבטחו אף על הבורא ב"ה שיוציאהו מכל חשכה ואפילה, הנה בזה נמשך עליו מטהרת הנהר דינור, ונעשה לו זה הנהר כנר דולק שיוצא מתוכו ניצוצות אש על ראש יצרו הרע המתעהבאורחות שוא על ידי

כבוד התורה, וכנאמר בה (משלי ה, ט) "באהבתה תשגה תמיד", על אף שאין נראית התורה כחוש ממש לעיני האדם כאשר רואה את חברו. ומתוך שאהבה הוא לישראל ולתורה הקדושה, יבוא לאהוב לה' ב"ה, וכפי שנצטוינו (דברים ו, ה) "ואהבת את ה' אלהיך", על אף שהבורא ב"ה אינו נראה ואינו מושג לאדם כלל.

כי אהבת וכבוד התורה תלויים הם במדרגת אהבת ישראל שיש לו לאדם, כי התורה מרמזת היא על אש שחורה, אך כתובה היא על גבי אש לבנה כמוכא בירושלמי שקלים (פ"ו ה"א), המרמזת לשישים רבוא נשמות ישראל המצטרפים בה באותיותיה של תורה כמוכא בשל"ה (כית חכמה תנינא, קפה) ובמגלה עמוקות (ואתחנן, אופן קפו), וכאשר רחוק האדם מאהבת ישראל הנה רואה הוא רק אש שחורה, ולכך אינו יכול לאהוב את התורה, ולכך הדרך שיבוא האדם לאהבת התורה היא מתוך אהבת ישראל.

ולכן ביציאת מצרים הראה הקב"ה תחילה את מעלת נשמות ישראל, שהרי תחילה בחר בהם בישראל להיות לו לעם, ורק לאחר מכן הוריד לתורה ונתנה לישראל, וכך הוא הדרך בכל עת שחפץ אדם להיכנס בחדרי התורה, שתחילה יש לו להתוודע מגדולת נשמות ישראל וירבה בליבו האהבה לכל אחד ואחד מזרע ישראל עם קודש, ומתוך כך תגלה לו התורה מקדושתה ומעלתה עד שבוא לאהבת התורה באמת, ומתוך שיתעורר ליבו באהבת התורה וחשקה, יוכל לבוא לאהבת הבורא ב"ה.

י

וזו היתה מדרגת ומעלת רבי עקיבא שהיה שלם באהבת השי"ת עד שמסר נפשו על יחודו בדבקות ובחשק גדול, והכל מתוך שהיה מראה ומלמד שהכלל הגדול שבתורה הוא אהבת ישראל, וכמו שאמר בירושלמי נדרים (פ"ט ה"ד) ובבראשית רבה (כד, ז) ש'ואהבת לרעך כמוך' זהו כלל גדול בתורה, ומכח זה יכל הוא דוקא לדרוש מה שכתוב 'ואהבת את ה' אלהיך' ש'את' לרבות תלמידי חכמים כמוכא במסכת פסחים (דף כב ע"ב), היינו שדוקא מתוך האהבה לישראל ולתורה ולומדיה, יוכל לבוא לאהבת הבורא ב"ה.

ולכך בא על ידו תיקון לחטא מכירת יוסף כמוכא בזוהר חדש רות (בדף קט ע"א), כי שורש הדבר שבאו אחי יוסף למכירתו היה מתוך שנפגמו בקרבם כל אלו המדרגות, וכמו שדרש רבי ינאי בבראשית רבה (פד, יד) מה שנאמר בהם במכירת יוסף (בראשית לו, יז) "נסעו מזה", שנסעו הם ממדותיו של מקום, היינו שסרו מדבקות ההליכה במידת אהבתו יתברך לישראל, וכפי שפירש רש"י (בראשית לו, יז) שנסעו הם מן האחוה, ובזה פגמו בכבודו של יעקב שהוא כבוד התורה, ומתוך כך נפגם כבודו יתברך, וכנאמר בעמוס (ב, ו) "כה אמר ה', על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו, על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים" המרמז על מכירת יוסף כמוכא בתנחומא (נח, ה) ובפרקי דרבי אליעזר (פ"ח), וזו אשר הביאם לחטא זה. אמנם רבי עקיבא שנשלם בג' מידות אהבה הללו, השלים ותיקן הוא לאשר הביאם למכירתו של יוסף, ומתוך כך נמחל עוונם.

יא

ובכל מדרגות עבודת השי"ת צריך האדם לילך בהם דרגה אחרי דרגה ולילך ולעלות במעלות התורה והקדושה, אך בענין האהבה צריך האדם לילך תיכף ובחיפזון גדול, שיש לו לדרוש ולחזור לבוא תיכף לאהבת ישראל והחכמים, ולהרבות בקרבו את כבוד התורה ואהבת ה'.

כי באלו ג' המדרגות תלויה כל מהותו וכל ענינו של כל יהודי, כי מתוך האהבת ישראל נשלמת קומת רגלי האדם, ומתוך אהבת התורה נשלמת קומת גופו, ומתוך אהבת הבורא ב"ה נשלמת קומת דעתו שעל ידה הבחירה, ומתוך שלושם נשלמת כל קומתו של היהודי ויכול הוא להיכנס לעבודת הבורא ב"ה. ולכך בג' מדרגות הללו נמדדת עיקר מעלת הבחירה שנתנה לו לאדם, כי תכלית הבחירה היא שיבוא לעבוד להשי"ת מתוך אהבה, אמנם לזה צריך הוא שיהיה לו את הגבורה, שהיא ענין אש שחורה, שזהו על ידי כבוד וערך התורה כאמור, אך כל זה עומד על הרגלים המרמזים לאהבת ישראל, שהוא אהבת הגוף והקומה כולה, וזהו ניכר על ידי אהבת הרחוקים מדעת האדם, המרמזים על מקום הרגלים ולמטה.

יב

ובזה תלויה הגאולה השלימה, שמתוך שנתרומם ונתגבר בג' מדרגות הללו נזכה לגאולה העתידה, שהרי נאמר בה (מיה"ז, טו) "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות", וכפי שביציאת מצרים נגאלו בזכות שנתעוררו באהבה בג' מדות הללו, כן הוא בענין גאולה העתידה. כי הנה נאמר ביציאת מצרים (בשמות יב, יא) "מתיתם חגורים, נעליכם ברגליכם, ומקלכם בידכם", ורמזו בזה שגאולתם תלויה היתה בג' מדרגות אהבה הללו, 'נעליכם ברגליכם' הוא כנגד אהבת ישראל, ו'ענין' על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים'. 'מתניכם חגורים' הוא כנגד אהבת התורה שהיא האש שחורה והגבורה כאמור, ו'ענין' שאמרו במסכת ברכות (בדף ס ע"ב) שכאשר חוגר אבנטו מברך האדם 'אזור ישראל בגבורה'. 'ומקלכם בידכם' הוא כנגד מטה הבחירה שזוכה לה מתוך אהבת השי"ת, שמתוך כך יבוא האדם לכל השפעים והמעלות ברוחני ובגשמי, וכמו שאמר יעקב (בראשית לב, יא) "כי במקלי עברתי את הירדן הזה, ועתה הייתי לשני מחנות", וכפי שנשלמו ישראל במצרים בג' מידות הללו עד שבאו לכדי גאולתם, כן מתוך שנתרומם

שמסתיר ומשיכח ממנו מעלתו ותפארתו, ונוטע הוא בו בקרבו גבורה גדולה שלא להשבר ברוחו ולהחלש בקרבו מקולות יצרו הרע המראה לו את מקומו זה עתה, מתוך שמעורר אותו לזכור בישועה העתידה לבוא ולצפות לה.

כי העיקר שיוכל האדם להיות דבוק במידת יוסף הצדיק, שהוא סוד נהר דינור, הוא על ידי שיוכל לעבור בו בזה הנהר מבלי פחד ומורא, שזוהי מעלת דרגת יוסף כמובא בזוהר מקץ (בדף רא ע"א), והיינו שלא יירא ויפחד מן החטא על אף מקומו ודרגתו, ובוזה נושא הוא את שם ה' בנפשו לגאון ולתפארת, ומתקיים בו מאמר שכתוב "ישראל אשר כך אתפאר" (ישעיה מט, ג).

שהרי אמר דוד בתהלים (כד, ג) "מי יעלה בהר ה' נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשו", ומשמעות הדברים, שיש אדם שחושב מעצמו שהוא רשע גדול ומלוכלך בעוונות, ובכל עובדא שעושה בקדושה אין בדעתו אלא להיות כמציל מעט איזה דבר קל, אך במהותו ותכלית ימיו וחיייו אינו קשור בחבל הצדיקים, ואין לו שייכות בבית ה' והגאולה. והנה במחשבות אלו מעכב הוא את הגאולה, וגורם בדבר זה עיכוב והסתרה לכלל ישראל, כי בדרך זו אינו יכול לכנס בהתבוננות של יוסף הצדיק ובסוד נהר דינור, ובוזה נחשב שנושא את שם ה' לשוא, היינו שלא נתוודע לו מערכה ומעלתה וגדולתה של נשמתו, שהיא חלק ה' עמו, וכענין שכתוב "כי שם ה' נקרא עליך", שהיא כביכול נפש ה' ב"ה שהיא חלק אלוה ממעל, וכאשר נסתרה ממנו מעלת נפשו, הרי שנחשב הוא כנושא את שמו יתברך לשוא חלילה.

אמנם כאשר יש לאדם גבורה גדולה לידע שכל מה שעובר זה עתה אינו מהותו, ואינה המציאות הכוללת לכל מדרגתו האמיתית, וכל מחשבתו היא בזכרון על מעלת נשמתו ועל ישועתו הנצחית ברוחניות וגשמיות העתידה להמשך אצלו, ושבוודאי קרובה ישועתו להגלות, הנה בזה נחשב שמכיר בכך ששם ה' נקרא עליו, וכענין 'זשמך עלינו קראת', ויודע ומבין שאין הוא עובר כל דבר נסיון וקושי לחינם חלילה, אלא בכל דבר צער הוא כעובר בנהר דינור לטהרו ולזככו קודם הבאתו לתכלית השלימות והטובה, ובוזה מתפאר בו הבורא ב"ה "ישראל אשר כך אתפאר".

יא

וזהו שהיה יכול רבי עקיבא לעלות להכנס לפרדס בשלום ולצאת בשלום כמובא במסכת חגיגה (ף יד ע"ב), כי לא חשב רבי עקיבא כלל מצד החטא, והיה דבק במים מתיקין, שהוא הדבקות בזכרון תכלית הטובה העתידה לבוא עליו, ומתוך כך ניצול מכל סכנה ונכנס ויצא בשלום. כי הנה על אף שיש מעלה במדרגות הצדיקים לחשב תמיד מענין החטאים, וכמו שכתוב (בתהלים נא, ה) "וחטאתי נגדי תמיד", וכיעקב שהיה ירא שמה יגרום החטא כמובא במסכת ברכות (בדף ד ע"א), אין הדבר אלא מצד היראה מן הגאות, שיראים הצדיקים שלא יפלו חלילה לשמץ גאווה וריחוק מאור פניו יתברך, אך אין הם חושבים מצד החטא ומים מרירין, כי דרכם להיות סמוכים ובטוחים שבוודאי יטהרם הבורא ב"ה בנהר דינור, ויביאם אל אחרית תקוותם.

ובזה היה דבק רבי עקיבא כאשר עלה ונכנס לפרדס, וכפי שהיה אומר לחבריו 'אל תאמרו מים מים' (כמובא שם בחגיגה), 'מים מים' מרמז למים מרירין ומים מתיקין, שהם מצד היכלי הזכות והיכלי החובה כמובא בזוהר שמות (בדף ו ע"א), היינו שלימד להם רבי עקיבא שלא יחשבו כלל מצד החובה ומצד המים מרירין, ועל אף שידוע לב מרת נפשו, עם כל זה בכדי לעלות ולעבור לכל המדרגים בשלום צריך להיות דבק בצד האהבה ובצד המים מתיקין, ולא יחשוב כלל שיש מים מרירין, אלא יראה את הכל אחד וכאילו אין בו שום צד מרירות וחובה. וזהו מתוך הזכרון בהתכלית ובנצחיות, ששם אין דבר הנראה כרעה, אלא הכל הוא טובה שלימה.

וכאשר הולך האדם בדרך זו מדלג הוא על כל הרפתקאות שבעולם, כי אינו רואה שעובר הוא צער ויסורים כלל, וכמובא בזוהר פקודי (בדף נד ע"א) שלא היה רבי עקיבא צריך לרחוץ בנהר דינור, כי היה גבוה למעלה מזה, והיה אצלו הכל אחד, ולא ראה בעיניו כלל מקום וצד של רע, ולכן כאשר היו מייסרים אותו הרומאים וסורקים את בשרו במסרקות של ברזל, היה תמיד בצד הזכירה שה' ב"ה הוא אחד כפי שהיה מצפה לזה כל ימיו כמובא במסכת ברכות (בדף סא ע"ב), היינו שבכל ימיו היה זוכר ומצפה לכן שיבוא לייחד את שמו יתברך בדרך זה ותכלית זו.

יב

ובזה בא לכדי ג' דרגות האהבה האמורות, כי ענין הזכירה היא אהבה, שהרי 'זכור' הוא כנגד מידת האהבה ו'שמור' הוא כנגד מידת היראה כמובא בתיקונ' (בתיקון ל, דף עד ע"ב), היינו שכנגד מה שצריך אדם לשמירה והיראה מן הגאות והרמות רוחא כאמור, כנגד זה צריך האדם בעיקר לענין הזכירה והאהבה, היינו לילך בג' דרגות האהבה האמורות, שעל ידם מתעורר הוא בזכרון תכלית טובו וחסדו יתברך עמו

בעתיד, שבזה נטהר מכל טומאה וזוהמה שמצד היצר, ומאיר את אור התקוה במקום החושך והאפילה ששרוי הוא בו.

כי צד האהבה היא אש, כנאמר בשיר השירים (ה, ו) "כי עזה כמוות אהבה קשה כשאל קנאה רשפיה רשפי אש שלהבתי", שזוהו ענין הנהר דינור שהוא 'נור דליק', המטהר ומאיר למקום החושך והאפילה כאמור. ולכן כאשר ירדנו מטה מטה שהוא מקום המרמז ל'שאל', הדרך שיחזיק האדם הוא מכח הזכירה והאהבה, היינו שיכחט באהבת הש"ת אליו, ויתגבר בהתבוננות בגדולת נשמות ישראל, ויעורר ליבו לאהבתם ולאהבת התורה שאחודים הם בה, ובכך תהיה שמורה האהבה בקרבו לעולם, כחמימות הגחלת המתקיימת זמן מרובה, היינו שתאיר בו הארת האהבה גם כאשר עובר הוא קושי וצער.

ואש האהבה הזו להש"ת בוערת היא מב' מיני אש, שהם האש הלבנה והאש השחורה האמורים, שהאש הלבנה בוערת היא מתוך אהבת ישראל שהיא כלל התורה, והאש השחורה בוערת היא מתוך אהבת וכבוד התורה, וכפי שדרש רבי עקיבא 'ואהבת את ה' אלהיך' 'את' לרבות תלמידי חכמים כאמור, ומתוך שיבעיר ויעורר בקרבו ב' מיני אש הללו, יבוא לכדי אהבת הבורא ב"ה כאמור.

יג

וענין אהבת ישראל היא כפשטות, שיכבד אדם לחברו ויעזור ויסייע לכל בר ישראל, וכאשר מבקש יהודי מחברו איזה דבר, ידמה בדעתו כמו שביקש ממנו צדיק גדול ונורא, ויהיה ממידת סדום שהעלימו עיניהם מן החסד והצדקה, ולא יעלים את עיניו מצער חברו. כי זאת צריך האדם לידע, שאין דבר גדול במעלה כמו לחזק ולעודד ולתמוך ביהודי העובר קושי, אם כאשר מצפה הוא לישועתו בענין הזיווג, או בענין הבנים, או בכל צער וחולי שיהיה חלילה, שצריך לעמוד לצידו ולאמץ את לבבו ולחזק את רוחו. ובוזה יוצא מהשקיעה והעסק התמידי בד' אמותיו בלבד ובא לכדי אהבת ישראל, כי אהבת ישראל היא שהאדם רץ ונותן את עצמו להגן ולהציל לכל הסובב אותו, ואינו שקוע בכל ראשו בעצמו ובעניניו, ואפילו כאשר אינו זוכה לזה בשלימות, הנה אפילו במעשה פשוט שמסייע הוא לחברו, בזה בוודאי כבר יוצא הוא מנקודת עצמו והעסק התמידי בארבע אמותיו, ונותן מעייניו על כבוד ישראל ואהבתם.

והדרך לבוא לזה הוא מתוך שידע ויזכור תמיד שבכל הסובב לו ישנם מדרגות געלות ונוראות ובכל יהודי יש נקודה גדולה ועצומה שאין בחברו. כי מלבד ענין המידות, העיקר הוא מדרגות האמונה, ובכל יהודי יש מדרגת אמונה שאין בחברו, ובכל אחד יש התבוננות ונקודת לב להש"ת, שהיא הדבר היקר מכל לפני הבורא ב"ה. וכאשר יהיה לנו ערך לאמונה שיש בכל יהודי ולא נביט על חיצוניות, הנה בזה יתקבצו כלל נקודות האמונה ונזכה לגאולה שלימה, הן מתוך שיכיר האדם ויביט על הטוב העתיד לבוא ובמדרגת אמונתו שהיא יחידה בדור, והן מתוך שיכיר ויראה בכל אחד מישראל את ה'נור דליק', שהוא אש האהבה להש"ת שאין דבר היכול לכבותה, וכנאמר בשיר השירים (ש, ז) "מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה ונהרות לא ישטפוה", וכל אשר הוא עובר הרי זה כטבילה בנהר דינור, שהכל הוא בכדי להעלותו ולזככו ולהביאו לרום מעלתו ותפארתו.

יד

כי בזה תלויה כל גאולתו ופדות נפשו, שהכל עומד על ענין האחדות, שעל ידה נוכל לבוא לאהבת ה' אחד כאהבת רבי עקיבא במסירות נפש להש"ת, ויתקיים בנו 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות' כאמור. כי כאשר עוסק האדם בדרך אהבת ישראל הזו, הנה בזה נחשב האדם כעוסק בבנין המקדש, כי בית המקדש נבנה ומצטרף מכלליות אלו הנקודות המתקבצות ונאספות מכלל ישראל, שאלו הם י"ב האבנים שנתקבצו ונתאחדו ליעקב להיות כאבן אחת הרומזת לאבן השתיה ולבית האלהים. היינו שבכל שעה שמתגבר האדם לראות בעצמו מגדולת נשמתו, ורואה ומתבונן הוא בכל אשר עובר כענין ה'מים מתיקין' ואינו חושב כלל מענין המרירות, הנה בזה הוא יוצא מנקודת עצמו ויכול לחשוב גם מחברו, ומתוך כך יוכל לקרב את עצמו לכלליות י"ב אבנים ולאבן אחת שהיא אבן השתיה, שזהו בנין ומקדש והגאולה השלימה.

כי כאשר אדם חושב מעצמו שהוא פגום ואין דרך שיתוקן ויבוא אל השלימות, הנה בזה הוא פוגם בכבוד נשמתו, והרי הוא כאומר שאינו מצטרף למנין חלילה, וגם כאשר חטא האדם והלך בדרך לא טוב, לא יתן ליצרו להפילו ברוחו, אלא יזכור את יהודה בן יעקב אבינו שאמר חטאתי והודה שטעה, ובוזה זכה שעלה לגדולה ויצא ממנו משיח. והעיקר שלא יוציא האדם את עצמו מן הכלל, וכאשר מסייע הוא לחברו, ידע שעוזר הוא לעצמו ולחברו ולכלל ישראל, ונוגע דבר זה עד לאבן השתיה ולבית המקדש, ובוזה יבוא לגלות את תקוותו ומעלתו, ויקוים בו 'ישראל אשר כך אתפאר'.

קחו חלק במפעל הקודש

המעוניינים להצטרף למערך הרכיזים ברחבי הארץ והעולם ולחלק מידי שבוע את גיליונות הקודש באזור המגורים וכן לתגובות הארות והקדשות בעניני העלון ניתן לפנות
0527.130.400 או במייל: m.yam.shlomo@gmail.com
לקבלת הגיליון במייל ניתן לפנות לכתובת: alonim.yanuka@gmail.com